

บรรณานุกรม

เอกสารจากหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แฟ้มกระทรวงต่างประเทศ

เอกสาร ท.๔๔ เรื่อง พระราชวงศ์และนักเรียนไทยในต่างประเทศ

- ท.๔๔/๑ เล่ม ๑ สารบาญพระราชวงศ์และนักเรียนไทยในต่างประเทศ
- ท.๔๔/๒ เล่ม ๒ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งออกไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
- ท.๔๔/๓ เล่ม ๒ รายงานตรวจการเล่าเรียนพระเจ้าลูกยาเธอ
- ท.๔๔/๔ เล่ม ๒ เจ้านายและนักเรียนที่ส่งออกไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
- ท.๔๔/๕ เล่ม ๒ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
- ท.๔๔/๖ เล่ม ๓ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
- ท.๔๔/๗ เล่ม ๓ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
- ท.๔๔/๘ เล่ม ๔ นักเรียนไทยที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
- ท.๔๔/๙ เล่ม ๔ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
- ท.๔๔/๑๐ เล่ม ๕ โทรเลขมีไปมา เรื่องนักเรียนที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
- ท.๔๔/๑๑ เล่ม ๕ นักเรียนที่ส่งไปเล่าเรียนเมืองต่างประเทศ
- ท.๔๔/๑๒ เล่ม ๕ โปรแกรมการเล่าเรียนสมเด็จพระบรมโอรส
- ท.๔๔/๑๓ เล่ม ๖ รายงานพระยาราชวัลภาณุสฤษดิ์

- ค.๔๘/๑๔ เล่ม ๖ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๑๕ เล่ม ๖ ทนายเหตุและหนังสือปลัดพวง เรื่องนักเรียนที่ส่งไปเล่าเรียน
เมืองต่างประเทศ
- ค.๔๘/๑๖ เล่ม ๗ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๑๗ เล่ม ๗ เรื่องจะส่งคนไทยไปฝึกหัดวิธีทอปิโค
- ค.๔๘/๑๘ เล่ม ๗ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๑๙ เล่ม ๗ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๒๐ เล่ม ๘ นักเรียนยุโรป
- ค.๔๘/๒๑ เล่ม ๘ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๒๒ เล่ม ๘ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๒๓ เล่ม ๘ โทไรเลขต่าง ๆ เรื่องการเล่าเรียนของพระราชกุมารและ
นักเรียนยุโรป
- ค.๔๘/๒๔ เล่ม ๘ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๒๕ เล่ม ๑๐ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๒๖ เล่ม ๑๐ รายงานการเล่าเรียนและการเสด็จประพาสประเทศต่าง ๆ
ของสมเด็จพระบรมโอรสาธิราช และพระเจ้าลูกยาเธอ
- ค.๔๘/๒๗ เล่ม ๑๐ รายงานพระยาราชวัลภาณุสิขร

- ค.๔๘/๒๘ เล่ม ๑๑ พระราชกฤษฎีกาและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๒๙ เล่ม ๑๑ พระราชกฤษฎีกาและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๓๐ เล่ม ๑๒ พระราชกฤษฎีกาและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๓๑ เล่ม ๑๒ เรื่องสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จเมืองต่างประเทศ
- ค.๔๘/๓๒ เล่ม ๑๒ รายงานพระยาราชวัลภาณุสิษฐ์
- ค.๔๘/๓๓ เล่ม ๑๓ พระราชกฤษฎีกาและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๓๔ เล่ม ๑๓ พระราชกฤษฎีกาและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๓๕ เล่ม ๑๓ เรื่องสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จประพาสเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๓๖ เล่ม ๑๓ รายงานสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จออกจากเมือง
เวียงนา ประพาสเมืองอียิปต์
- ค.๔๘/๓๗ เล่ม ๑๔ พระราชกฤษฎีกาและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๘/๓๘ เล่ม ๑๔ โทรเลขเรื่อง "สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชสยามมกุฎ
กุมาร" เสด็จประพาสที่ต่าง ๆ ในหัวเมืองต่างประเทศ
- ค.๔๘/๓๙ เล่ม ๑๔ เรื่องสมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จประพาสเมืองต่าง ๆ
และเสด็จกลับกรุงเทพฯ
- ค.๔๘/๔๐ เล่ม ๑๕ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราชเสด็จประพาสเมืองญี่ปุ่น
- ค.๔๘/๔๑ เล่ม ๑๕ พระราชกฤษฎีกาและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ

- ค.๔๔/๔๒ เล่ม ๑๖ พระองค์เพิ่งกลับจากยุโรป
- ค.๔๔/๔๓ เล่ม ๑๖ ว่าด้วยการเล่าเรียนเจ้านาย
- ค.๔๔/๔๔ เล่ม ๑๖ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประพาสเมืองต่างประเทศ
- ค.๔๔/๔๕ เล่ม ๑๖ สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช เสด็จประพาสเมืองอเมริกา
- ค.๔๔/๔๖ เล่ม ๑๖ โปรแกรมรับเสด็จสมเด็จพระบรมโอรส
- ค.๔๔/๔๗ เล่ม ๑๖ รายงานสมเด็จพระบรมโอรส เสด็จประพาสเสปญ และ
โปรตุเกศ
- ค.๔๔/๔๘ เล่ม ๑๗ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๔/๔๙ เล่ม ๑๗ รายงานพระองค์มุนีตร ที่ได้เสด็จไปในการแมนโนเวอ
- ค.๔๔/๕๐ เล่ม ๑๗ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๔/๕๑ เล่ม ๑๘ โทรเลขมีไปมา เรื่องการเล่าเรียนของสมเด็จพระเจ้าฟ้า
กรมขุนนครราชสีมา สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนเพชรบูรณ์
- ค.๔๔/๕๒ เล่ม ๑๘ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๔/๕๓ เล่ม ๑๘ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งออกไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๔/๕๔ เล่ม ๑๘ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งออกไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ
- ค.๔๔/๕๕ เล่ม ๒๐ พระราชกุมารและนักเรียนสามัญที่ส่งออกไปเล่าเรียนเมือง
ต่างประเทศ

เอกสาร ค.๒ เรื่องเจ้าพระยาอภัยราชา

- ค.๒/๓ เล่ม ๒ เรื่อง มร.ยัคมินส์ นำสมเด็จเจ้าลูกยาเธอ และพระเจ้า
ลูกเธอ ออกไปศึกษาวิชาเมืองนอก
- ค.๒/๔ เล่ม ๒ เรื่องหนังสือมีไปมาระหว่างพระยาอภัยราชา
- ค.๒/๕ เล่ม ๒ มร.ยัคมินส์ และพระราชหัตถ์คอบ
- ค.๒/๑๗ เล่ม ๓ เจ้าพระยาอภัยราชา และเลิก เจ้าพระยาอภัยราชา
- ค.๒/๑๘ เล่ม ๓ เจ้าพระยาอภัยราชา และเลิก เจ้าพระยาอภัยราชา

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมวงศานุวงศ์

- ก.๑๓.๒/๔ เล่ม ๒ จักรการทหารบก เรือ
- ก.๑๓.๒/๒๓ เล่ม ๓ จักรการทหารมณฑลราชบุรี
- ก.๑๓.๒/๒๗ เล่ม ๔ ความเห็นที่จะจัดการแก้ไขการบกพร่องในกรมยุทธนาธิการ
- ก.๑๔/๓๕ เล่ม ๒ แผนปกครองกรมทหารเรือ
- ก.๑๔/๔๕ เล่ม ๔ เรื่องโรงเรียนทหารเรือ

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แห่งพระบรมวงศานุวงศ์

- ย.๔/๕ เล่ม ๑ รายงานข้าหลวงพิเศษชำระความหัวเมือง
- ย.๔/๖ เล่ม ๑ เรื่องจะตั้งข้าหลวงพิเศษจัดการศาลหัวเมือง
- ย.๔/๘ เล่ม ๑ เรื่องข้าหลวงจัดการศาลหัวเมือง เห็นควรจัดมณฑลกรุงเก่า
ก่อน และมีงบประมาณเงินเดือน และเงินค่าใช้จ่ายมาด้วย
- ย.๔/๑๑ เล่ม ๑ เรื่องประกาศตั้งกรมการพิเศษชำระความหัวเมือง
- ย.๔/๑๕ เล่ม ๑ เรื่องรายงานศาลหัวเมือง

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แห่งราชเลขาณุกการ

- รล.๓/๒๔ พระบรมราชาทพระราชทานแก่พระยาวิสุทรโกษา

รฉ.๓/๒๗ พระบรมราชาวาทพระราชนานแก่พระยาศรีธรรมสาส์น

เอกสารรัชกาลที่ ๕ แพ้มกระทรวงวัง

ว.๒๒/๒ สถาปนามกุฎราชกุมารใหม่

ว.๒๒/๓ สถาปนามกุฎราชกุมาร

เอกสารรัชกาลที่ ๖ แพ้มกระทรวงกลาโหม.

ก.๑/๓๐ เล่ม ๒ กระทรวงกลาโหมบอกเรื่องข้าราชการไปขึ้นทะเบียนทหาร
ถ้าไม่ไปขึ้นก็บรรจุตำแหน่งราชการไม่ได้

ก.๑๕ การอากาศยาน

เอกสารรัชกาลที่ ๖ แพ้มเบ็ดเตล็ด

บ.๔/๑ เล่ม ๑ สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เสด็จจากยุโรปถึงกรุงเทพฯ

บ.๔/๒ เล่ม ๑ ตั้งเคอเนลฮูล์มเป็นผู้ตรวจนักเรียนหลวงในยุโรป ตั้งแต่
๑ มีนาคม ๒๔๕๓

บ.๔.๑ เลขที่ ๑ - ๒๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสงขลานครินทร์

บ.๔.๓ เลขที่ ๑ - ๑๕ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมขุนสุโขทัยธรรมราชา

เอกสารรัชกาลที่ ๖ แพ้มกระทรวงเกษตร

กษ.๒/๒ ประกาศปิดลำนันครนายก

กษ.๒/๔ กฎเสนาบดีเพิ่มเติมค่าธรรมเนียมจดทะเบียนที่ดิน

เอกสารรัชกาลที่ ๖ แพ้มกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ

กรมธนบัตร

ค.๖/๑ รายงานประจำเดือนกรมธนบัตร

ค.๖/๓ พระราชบัญญัติธนบัตรเพิ่มเติม

ค.๖/๕ รายงานประจำเดือนกรมธนบัตร

ออมสิน

- ค.๑๕.๑/๑ จัดตั้งคลังออมสิน
 ค.๑๕.๑/๒ พระราชบัญญัติคลังออมสิน พ.ศ. ๒๔๕๖
 ค.๑๕.๑/๑๔ เปิดสาขาคลังออมสินในจังหวัดต่าง ๆ

กระทรวงพาณิชย์

- ค.๑๖/๑ เรื่องจักราชการกระทรวงพาณิชย์
 ค.๑๖/๕ นักเรียนกระทรวงพาณิชย์
 ค.๑๖/๑๐ กรมพระจันทบุรีนฤนาถเสด็จเมืองต่างประเทศเนื่องด้วยการประชุมเรื่องขึ้น
 ค.๑๖/๑๑ กระทรวงพาณิชย์

เอกสาร รัชกาลที่ ๖ แฟ้มกรวงศึกษาธิการ

- ศ.๖/๔ กรมหมื่นไชนนาทเรนทรขอพระบรมราชานุญาตไปตรวจการวิชาแพทย์
 ที่เกาะฟิลิปปินส์
 ศ.๖/๕ ความเห็นกรมหมื่นไชนนาทเรนทร เรื่องจัดการบำรุงโรงเรียนราชแพทยาลัย
 และโรงพยาบาลศิริราชให้เจริญขึ้น
 ศ.๖/๘ ขอตู้วังหลังเพื่อขยายการสร้างโรงพยาบาลศิริราช
 ศ.๖/๘ ศาสตราจารย์ที่จะมาฝึกสอนวิชาแพทย์

เอกสารจากกองประวัติศาสตร์ทหารเรือ

- หมวด ๑ กองทัพเรือและหน่วยต่าง ๆ
 หมวด ๒ บุคคล

เอกสารจากกองทัพเรือ

๑. บันทึกการช่วยเหลือชาวเรือและจัดการศึกษาในโรงเรียนนายเรือ พ.ศ. ๒๔๗๐
 ๒. แฟ้มรายงานการประชุมสภาบัญชาการกลางทหารเรือ

เอกสารชั้นต้นที่พิมพ์แล้ว

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, พระบาทสมเด็จพระ. แถลงพระบรมราโชบายในการ
เปลี่ยนแปลงการปกครองแผ่นดิน. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณ
พิพรรฒธนากร, ๒๔๗๐.

..... พระบรมราโชวาทคัดมาจาก
พระราชดำรัสที่สมาคมต่าง ๆ. โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๖๖.
เจ้านายและข้าราชการกราบบังคมทูลความเห็นจัดการเปลี่ยนแปลงราชการแผ่นดิน
ร.ศ. ๑๐๓ และพระราชดำรัสในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้า
อยู่หัวทรงแถลงพระบรมราโชบายแก้ไขการปกครองแผ่นดิน. พระนคร :
โรงพิมพ์กรมสรรพสามิต, ๒๕๑๐.

เฉลิมพระยศเจ้านาย. พระนคร : โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร, ๒๔๗๔.

ประกาศพระราชบัญญัติและพระราชกำหนดต่าง ๆ ในรัชกาลที่ ๗ พ.ศ. ๒๔๗๑.

พระนคร : โรงพิมพ์บำรุงนุกุลกิจ, ๒๔๗๑.

ประชุมพงศาวดาร ภาค ๓๑ เล่ม ๑๔. พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๕.

พระบรมราโชวาทในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าอยู่หัวพระราชทานพระเจ้า
ลูกยาเขอ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๕. (พิมพ์เป็นอนุสรณ์
ในงานพระราชทานเพลิงศพ คุณหญิงเล็ก ศรีธรรมสุกราช วันที่ ๑๓
สิงหาคม พ.ศ. ๒๕๑๕)

พระราชหัตถเลขาและหนังสือกราบบังคมทูลของเจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี

ร.ศ. ๑๑๓ - ๑๑๔. พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดคิ้วพร, ๒๕๐๔.

(พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ ท่านผู้หญิงเสงี่ยม พระเสด็จสุเรนทรา-
ธิบดี, วันที่ ๑๒ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๔.)

พระราชหัตถเลขาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวและลายพระหัตถ์สมเด็จพระ

พระปิตุจฉาเจ้าสุทมาลมารศรี พระอรรคราชเทวี. พระนคร : ห้างหุ้น
ส่วนคิ้วพร, ๒๔๕๓ (พิมพ์ในงานพระเมรุ จอมพล สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ

เจ้าฟ้าบริพัตรสุขุมพันธ์ กรมพระนครสวรรค์วรพินิต วันที่ ๑๐ เมษายน
๒๔๕๓)

ราชกิจจานุเบกษา เล่ม ๔๓

ราชบริพารเรกฤทธิ กรมหลวง ลายพระหัตถ์เลขาของกรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์

กับเรื่องของกระทรวงยุติธรรม. พระนคร : กระทรวงยุติธรรม, ๒๕๐๔.

ราชสกุลวงศ์. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์,

เสถียร ลายลักษณ์, ประชุมกฎหมายประจำศก. เล่ม ๑๑, ๒๕, ๓๘ พระนคร :
เคลีเมล, ๒๔๗๘.

วิทยานิพนธ์

จิราภรณ์ สถาปนาวรรณนะ, "วิกฤติกาลสยาม ร.ศ. ๑๑๒". ปรินูญานิพนธ์การ
ศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ๒๕๑๖. (อัครสำเนา)

แจ่มจันทร์ วงศ์วิเศษ, "การปรับปรุงกองทัพของไทยตามแบบตะวันตก ตั้งแต่
พ.ศ. ๒๓๕๔ - ๒๔๗๕". วิทยานิพนธ์ปรินูญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์
ศาสตราจารย์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๕. (อัครสำเนา)

ฉลอง สุนทราวาณิชย์, "ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศรัสเซียและประเทศไทย
ตั้งแต่ปลายคริสต์ศตวรรษที่ ๑๕ ถึงต้นคริสต์ศตวรรษที่ ๒๐". วิทยานิพนธ์
ปรินูญามหาบัณฑิต แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย ๒๕๑๖. (อัครสำเนา)

ชมพูนุท นาศิริรักษ์, "บทบาทที่ปรึกษาชาวต่างประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระ
จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว". วิทยานิพนธ์ปรินูญามหาบัณฑิต แผนกวิชา
ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๔.
(อัครสำเนา)

- ดวงฤดี กาลบุตร, "การพัฒนาทางการคลังในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว". วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกบริหารรัฐศาสตร์การคลัง
คณะรัฐศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๐๕. (อัครสำเนา)
- พวงเพชร สุรัตน์กู๊ด, "เปรียบเทียบผลงานของเสนาบดีกระทรวงเกษตรธิการ
พ.ศ. ๒๔๓๕ - ๒๔๗๕". วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชา
ประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๖.
(อัครสำเนา)
- มลิวัดย์ คงเจริญ, "บทบาทและกิจการทหารเรือไทยสมัยสมบูรณาญาสิทธิราช".
วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๗. (อัครสำเนา)
- วิชัย เสระมาศย์, "การเลิกทาสในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
เจ้าอยู่หัว". วิทยานิพนธ์ รัฐประศาสนศาสตร์ สถาบันบัณฑิตพัฒนบริหาร
ศาสตร์ ๒๕๐๕.
- ราตรี วานิชลักษณ์, "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับเยอรมนีตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๐๕-๒๔๖๐".
วิทยานิพนธ์ ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๑๕. (อัครสำเนา)
- สายจิตต์ เหมินทร์, "การเสียดินแดนไทยคืน สยาม และประติมากรรมของไทยให้แก่
อังกฤษในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว". วิทยานิพนธ์
ปริญญาโทบริหารธุรกิจ แผนกวิชาประวัติศาสตร์ คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์
มหาวิทยาลัย ๒๕๐๗. (อัครสำเนา)
- สุวิทย์ พักขาว. "ความสัมพันธ์ระหว่างไทยกับฝรั่งเศส ร.ศ. ๑๑๒ - ๑๒๖".
วิทยานิพนธ์ การศึกษามหาบัณฑิต วิทยาลัยวิชาการศึกษา ๒๕๑๕.
(อัครสำเนา)

บทความ

จรัส กัมพลาศิริ, (รวบรวม) "พระบรมราชาธิบายในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เรื่องเหตุขัดข้อง ๔ ประการ ซึ่งทำให้การตั้งปวงไม่สำเร็จไปโดยเร็ว", ศิลปากร. ๑๐(พฤษภาคม, ๒๕๐๕), ๔๑.

ขุมพรเขตรอุดมศักดิ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมหลวง. "ความเจริญแห่งราชนาวิ", ดุสิตสมิต. เล่ม ๖ ฉบับพิเศษ (๒๕๖๓), ๓๓.

ชานินทร์ กรัยวิเชียร, "อิทธิพลกฎหมายอังกฤษในระบบกฎหมายไทย", วารสารกฎหมาย. ๑(พฤษภาคม, ๒๕๑๗), ๒๓.

ประพัฒน์ จันทวิรัช, พลเรือตรี. "จอมพลเรือ สมเด็จพระเจ้าฟ้า กรมพระนครสวรรค์วรพินิต ผู้ทรงวางรากฐานงานบริหารให้ทหารเรือ", นาวิกศาสตร์. ๕๒(ตุลาคม, ๒๕๑๒), ๑ - ๒๗.

_____ . "พระคำวารีของเสด็จในกรม", นาวิกศาสตร์. ๕๑(เมษายน, ๒๕๑๑), ๔๗.

พัฒนจักร, "พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงราชบุรีดิเรกฤทธิ์", บทบันทึก. ๒๕(พฤศจิกายน, ๒๕๑๕), ๒๖๔.

เลขานุการกองทัพอเรือ, สำนักงาน. "พระประวัติ พลเรือเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวงชุมพรเขตรอุดมศักดิ์", นาวิกศาสตร์. ๕๖(พฤษภาคม, ๒๕๑๖); ๔๖.

วัยอาจ, เควิก เค. "คณะสงฆ์เป็นเครื่องยกฐานะในสังคมไทยโบราณ", ศิลปากร. ๑๐(พฤษภาคม, ๒๕๐๕), ๔๑.

Cowan, William L. "The Role of Prince Chuthamani in the Modernizing of Siam and His Court Position During the Reign of Rama III and Rama IV," JSS. IV(January, 1967), 46.

หนังสือภาษาไทย

เกษตร, กระจ่าง, ประวัติกระทรวงเกษตร. พระนคร : โรงพิมพ์สำนักนายกรัชมุนตรี, ๒๕๐๐
จักรปาณิศร์ศิลาวิสุทธิ, หลวง, เรื่องของเจ้าพระยามหิธร (ลออ ไกรฤกษ์). พระนคร :

โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๔๘๘. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพเจ้าพระยามหิธร
(ลออ ไกรฤกษ์) วันที่ ๑๕ พฤศจิกายน, ๒๔๘๘.)

จุลจักรพงษ์, พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์เจ้า. เกิดวังปารุสก์เล่ม ๑. พระนคร :
คลังวิทยา, ๒๕๐๑.

_____ . เจ้าชีวิต. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๕.

ชัยอนันต์ สมุทวณิช และชัตติยา กรรณสูต. (รวบรวม) เอกสารการเมืองการปกครองไทย.
พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช, ๒๕๑๔.

ชุมสาย สมพงษ์, พระราชประวัติสมเด็จพระนารายณ์มหาราช. พระนคร : โรงพิมพ์
การศาสนา, ๒๕๑๒.

ณัฐวุฒิ สุทธิสงคราม, พระเกียรติประวัติจอมพลเรือ จอมพล สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์
วรพินิต. พระนคร : โรงพิมพ์กรมแผนที่ทหาร, ๒๕๐๔.

คำรงราชานุภาพ, สมเด็จพระยา. ความทรงจำ. พระนคร : บุรินทร์การพิมพ์, ๒๕๑๗.

_____ . นิทานโบราณคดี. พระนคร : คลังวิทยา, ๒๕๐๐.

_____ . ประวัติเจ้าพระยามรราช (ปั้น สุขุม). พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔.

_____ . ประชุมพระนิพนธ์เบ็คเตล็ด. พระนคร : โรงพิมพ์
คุรุสภา, ๒๕๐๔.

_____ . ประวัติจอมพล พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหลวง
นครไชยศรีสุรเดช. พระนคร : โรงพิมพ์กรมพุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๑๖.

ค่างรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา. พระประวัติรัชกาลที่ ๕ ก่อนเสวยราชย์, พระบรมราชประวัติ, พระประวัติกรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ, พระประวัติศรีเสลา.

พระนคร : โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๑๔

ค่างรงราชานุภาพ, สมเด็จพระบรมพระยา, และ ขอนสั่น, คัมภยู ยี. ประวัติสังเขปการศึกษาประเทศไทย. พระนคร : โรงพิมพ์แสงหทัย, ๒๕๑๓

คำเนียร เลชะกุล, ประวัติการเตรียมพลในกองทัพไทย. พระนคร : โรงพิมพ์กรมการทหารสื่อสาร, ๒๕๐๗.

ทรงศรี อัจจุณ, การแก้ไขสนธิสัญญาว่าด้วยสิทธิสภาพนอกอาณาเขตกับประเทศมหาอำนาจในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว. พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมนักศึกษาแห่งประเทศไทย, ๒๕๐๖.

ทวี มุขชระโกษา, พระมหาธีรราชเจ้า. พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งเรืองธรรม, ๒๕๐๖.

นิติศาสตร์ไพศาล, พระยา. ตำนานศาล. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒.

ประวัติโรงเรียนนายร้อยพระจุลจอมเกล้า. พระนคร : โรงพิมพ์กรมยุทธศึกษาทหารบก, ๒๕๐๗.

ประสงค์สม บริพัตร, ม.จ.หญิง. บันทึกความทรงจำบางเรื่อง. (พิมพ์แจกในงานพระเมรุ ม.จ.หญิง ประสงค์สม บริพัตร วันที่ ๓ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๕๕๕)

पालเลกซ์, สังฆราช. เล่าเรื่องกรุงสยาม. แปลจาก Description du Royaume Thai ou Siam, โดย สันต์ ท. โกมลบุตร, พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๐๖.

ปรีดิศรัทธมธาดา, พระยา. และ ศรีสุนทรโวหาร, พระยา. โบราณศึกษาและวิธีสอนหนังสือไทย. พระนคร : โรงเรียนการช่างวุฒิศึกษาแผนกการพิมพ์, ๒๕๐๒.

พระคลังมหาสมบัติ, กระทรวง. กรมพระจันทบุรีนฤนาถ (เมื่อดำรงตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงพระคลังมหาสมบัติ). ภายเอกสาร. (ข้าราชการในกระทรวงพระคลังมหาสมบัติพิมพ์แจกในงานการรับอัฐิพระเจ้าพญาเชอ กรมพระจันทบุรีนฤนาถ วันที่ ๑๗ ตุลาคม พ.ศ. ๒๔๗๔.)

- พิทยลาภพฤฒิยากร, กรมหมื่น. เจ็กรอบอายุ. พระนคร : โรงพิมพ์พระจันทร์, ๒๕๑๒.
 แพทย์ศาสตร์ และศิริราชพยาบาล, คณะ. ชุมนุมพระนิพนธ์และบทความเฉลิมพระเกียรติ
 สมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิตลลิตยเกษ กรมหลวงสงขลานครินทร์ พระบิดา
 แห่งการแพทย์แผนปัจจุบันของไทย. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเชชม, ๒๕๐๘.
 ภาณุพันธุ์วงศ์วรเดช, สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระยา. ตำนานทหารมหาดเล็ก. พระนคร :
 ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, ๒๕๕๖. (พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงพระศพ พลเอก
 พระวรวงศ์เธอ กรมหมื่นนครสวรรค์ศักดี วันที่ ๑๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๕๕๖).
 มหาดไทย, กระทรวง. สมเด็จพระบรมราชโอรสราชานุภาพและงานทางปกครองของ
 พระองค์. พระนคร : โรงพิมพ์ของกรมมหาดไทย, ๒๕๐๕.
 รอง ศยามานนท์, ประวัติศาสตร์ไทยในระบอบรัฐธรรมนูญ. พระนคร : ไทยวัฒนาพานิช,
 ๒๕๒๐.
 ราชบุรีดิเรกฤทธิ์, กรมหลวง. พระราชบัญญัติราชบุรี. พระนคร : ไม่ปรากฏสถานที่พิมพ์
 ๒๕๔๔.
 ริกส์, เฟรด คัมเบิลยู, การปรับตัวเข้าสู่ยุคใหม่ของสยามและพม่า และหนังสือสัญญาทาง
 พระราชไมตรีกับบางประเทศ. แปลจาก Thailand, The Modernization
 of Bureaucratic Polity, โดย อมร โสภณวิเศษรุ่งวงศ์ และ
 เอกวิทย์ ณ ถกลาง, พระนคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัดศิวิพร, ๒๕๑๒.
 ลาลูแบร์, จดหมายเหตุลาลูแบร์. แปลจาก Du Royaume de Siam, โดย
 สันต์ ท. โกมลบุตร. พระนคร : สำนักพิมพ์ก้าวหน้า, ๒๕๑๐.
 โลทิจ, กรม. ประวัติกรมโลหกิจ. พระนคร : บริการทองจำกัด, ๒๕๐๕.
 วิจิตรมาตรา, ขุน. สัมพันธภาพระหว่างไทยอเมริกัน. พระนคร : โรงพิมพ์ส่วนท้องถิ่น,
 ๒๕๐๖.
 วุฒิชัย มูลศิลป์, การปฏิรูปการศึกษาในรัชกาลที่ ๕. พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์
 แห่งประเทศไทย, ๒๕๑๖.

เวลา, วอลเตอร์ เอฟ, แผ่นดินพระนั่งเกล้า. แปลจาก Siam under Rama III,
โดย นิจ ทองโสภิต, พระนคร : โรงพิมพ์สมาคมสังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย,
๒๕๑๔.

ศิลปินกร, กรม. จินตคามณีเล่ม ๑ - ๒ กับบันทึกเรื่องจินตคามณีฉบับพระเจ้าบรมโกศ.
พระนคร : ศิลปাবรรณการ, ๒๕๐๔.

_____ . สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช สยามมกุฎราชกุมาร. พระนคร :
โรงพิมพ์การศึกษา, ๒๕๑๕.

เศรษฐการ, กระทรวง. พระประวัติและพระเกียรติคุณของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระจันทบุรี
นฤนาถ. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยแบบเรียน, ๒๕๑๔. (กระทรวงเศรษฐการพิมพ์
ออกเผยแพร่ในการจัดหาทุนสร้างพระอนุสาวรีย์).

ศึกษาธิการ, กระทรวง. ประวัติกระทรวงศึกษาธิการ ๒๔๓๕ - ๒๕๐๗. พระนคร :
โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๐๗. (พิมพ์เป็นที่ระลึกในวันครบเจ็ดสิบสองปีของกระทรวง
วันที่ ๑ เมษายน พ.ศ. ๒๕๐๗).

สาธารณสุข, กระทรวง. เฉลิมพระเกียรติ พลเอก พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระยาโชชนา
นเรนทร. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซม, ๒๕๐๘.

_____ . พระกรณียกิจของพลเอก สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมพระ
โชชนาทนเรนทร. พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซม, ๒๕๕๕.

_____ . สมเด็จพระบรมยาค่างราชานุภาพ กับ การสาธารณสุข.
พระนคร : โรงพิมพ์ไทยเซม, ๒๕๐๕.

เอ็ลลิส, เอ ยี, คร. พระกรณียกิจปฏิบัติของสมเด็จพระราชบิดา เจ้าฟ้ามหิดลอดุลยเดช
กรมหลวงสงขลานครินทร์ (C.P.H. M.D) ที่ทรงอุปการะการแพทย์ในสยาม.
พระนคร : โรงพิมพ์เจตนาผล, ๒๕๓๕. (จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย จัดพิมพ์
แจกในงานถวญพระราชนาน พ.ศ. ๒๕๓๕.)

หนังสือภาษาอังกฤษ

Aung, Maung Htin. A History of Burma. U.S.A : Columbia University Press, 1967.

Foucar, E.C.V. Mandalay the Golden. London : Dennis Dobson, 1963.

Hall, D.G.E. A History of South East Asia. New York : St. Martin's Press, 1970.

Schouten, Jooft. A Description of the Government, Might, Religion, Customs, Traffic and Other Remarkable Affairs in the Kingdom of Siam. Bangkok : Chalermnit, 1969.

Smith, M. A Physician at the Court of Siam. London : Country Life Limited, nodate.

Thomson, Virginia. Thailand : The New Siam. New York : Macmillan, 1941.

Vichitr Vadakarn, Luang. Thailand's Case. Bangkok : Thai Commercial Press, 1940.

Wyatt, David K. The Politics of Reform in Thailand : Education in the Reign of King Chulalongkorn. Bangkok : Thai Wattana, 2512.

ภาคผนวก

ภาคผนวก ก.

พระบรมราชาโฆวาท

ในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

ทรงพระราชนิพนธ์ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๔

ขอจดหมายคำสั่งตามความประสงค์ให้แก่ลูก บรรดาซึ่งจะให้ออกไปเรียนหนังสือในประเทศยุโรป จงประพฤติตามโอวาทที่จะกล่าวต่อไปนี้

๑. การซึ่งจะให้ออกไปเรียนครั้งนี้ มีความประสงค์มุ่งหมายแต่จะให้ได้วิชาความรู้อย่างเคียวไม่มันหมายจะให้เป็นที่เกียรติยศชื่อเสียงอย่างหนึ่งอย่างใดในชั้นซึ่งยังเป็นผูเรียนวิชาอยู่นี้เลย เพราะฉะนั้นที่จะไปครั้งนี้อย่าให้ไว้ศว่าเป็นเจ้าให้ถือเอาบรรดาคำก็เสมอลูกผู้มีตระกูลในกรุงสยาม คือ อย่าให้ใช้ชื่อหรือแอสไฮเนสปรินซ์ นำหน้าชื่อ ให้ใช้แต่ชื่อเดิมของตัวเฉย ๆ เมื่อผู้อื่นเขาจะถามหน้าชื่อหรือจะถามชื่อตามธรรมเนียมอังกฤษเป็นมิสเตอร์ หรือเอสไควร์ก็ตามที่เด็ก อย่าคัดค้านเขาเลย แต่ไม่ต้องใช้คำว่านายตามอย่างไทย ซึ่งเป็นคำนำของชื่อลูกขุนนางที่เคยใช้แทนมิสเตอร์เมื่อเรียกชื่อไทยในภาษาอังกฤษบ่อย ๆ เพราะว่าเป็นภาษาไทยซึ่งจะทำให้เป็นที่ฟังชั้ ๆ ฟูไป

ขออธิบายความประสงค์ข้อนี้ให้ชัดว่า เหตุใดจึงได้ไม่ให้ไปเป็นยศเจ้าเหมือนอาของตัวที่เคยไปแต่ก่อน ความประสงค์ข้อนี้ใช้ว่าจะเกิดขึ้นเพราะไม่มีความเมตตากรุณา หรือจะปิดบังซ่อนเร้นไม่ให้รู้ว่าเป็นลูกอย่างนั้นเลยพอคงรับว่าเป็นลูก และมีความเมตตากรุณาตามธรรมดาที่บิดาจะกรุณาต่อบุตร แต่เห็นว่าซึ่งจะเป็นยศเจ้าไปนั้นไม่เป็นประโยชน์อันใดแก่ตัวนัก ด้วยธรรมดาเจ้านายฝ่ายเขามีน้อย เจ้านายฝ่ายเรามีมาก ข้างฝ่ายเขามีน้อยตัวก็ยกย่องท่านบุรุษกันใหญ่โตมากกว่า ฝ่ายเราจะไปมียศเสมอกับเขา แต่ความบริบูรณ์และยศศักดิ์ไม่เต็มทีเหมือนอย่างเขา ก็จะเป็นที่น้อยหน้าและเห็นเป็นเจ้านายเมืองไทยเลวไป และถ้าเป็นเจ้านายแล้วต้องรักษายศศักดิ์ในกิจการทั้งปวง ที่จะทำทุกอย่างเป็นเครื่องล่อตาล่อหูคนทั้งปวง ที่จะให้พอใจดูพอใจฟัง

จะทำอันใดก็ต้องระวังตัวไปทุกอย่าง ที่สุดจนจะซื้อจ่ายอันใดก็แพงกว่าคนสามัญ เพราะเขาถือว่ามันมี เป็นการเปลืองทรัพย์ในที่ไม่ควรจะเปลือง เพราะเหตุว่าถึงจะเป็นเจ้าก็ดี เป็นไพร่ก็ดี เมื่ออยู่ในประเทศมีบ้านเมืองของตัว ก็ไม่มีอำนาจที่จะทำฤทธิ์เดชอันใดผิดไปกับคนสามัญได้ จะมีประโยชน์อยู่นิดหนึ่งแต่เพียงที่เขาประชุมสูง ๆ ใด แต่ดาเป็นลูกผู้มีตระกูลก็จะเข้าในที่ประชุมสูง ๆ ใดเท่ากับกับเป็นเจ้านั่นเอง เพราะฉะนั้นจึงขอร้องเสียว่า อย่าได้ไปวอกว้างเลย หรืออย่าให้คนไข้อยวาทว่าว่าเป็นเจ้านายอันใด จงประพฤติให้ถูกตามคำสั่งนี้

๒. เงินค่าที่จะไข้อยในการเล่าเรียนกินอยู่ นุ่งห่ม ทั้งปวงนั้นจะใช้เงินพระคลังข้างที่ คือเงินที่เป็นส่วนสิทธิ์ขาดแก่ตัวพ่อเอง ไม่ใช่เงินที่สำหรับจ่ายราชการแผ่นดิน เงินรายนี้ได้ฝากไว้ที่แบงก์ ซึ่งจะได้มีคำสั่งให้ราชทูตจ่ายเป็นเงินสำหรับเรียนวิชาชั้นต้น ๕ ปี ๆ ละ ๓๕๐ ปอนด์ เงิน ๑,๖๐๐ ปอนด์ สำหรับเรียนวิชาชั้นหลังอีก ๕ ปี ปีละ ๔๐๐ ปอนด์ เงิน ๒,๐๐๐ ปอนด์ รวมเป็นคนละ ๓,๖๐๐ ปอนด์ จะได้รู้วิชาเสร็จสิ้นอย่างช้าใน ๑๐ ปี แต่เงินนี้ ฝากไว้ในแบงก์คงจะมีดอกเบี้ยมากขึ้น เหลือการเล่าเรียนแล้วจะได้ใช้ประโยชน์ของตัวเองตามชอบใจเป็นส่วนยกให้ เงินส่วนของใครจะลงชื่อเป็นของผู้นั้นฝากเอง แต่ในกำหนดยังไม่ถึงอายุ ๒๑ ปีเต็ม จะเรียกเอาเงินไข้อยเองมิได้จะตั้งผู้จัดการแทนไว้ที่นอก ให้เป็นผู้ช่วยจัดการไป เงินฝากไว้แห่งใดเท่าใด และผู้ใดเป็นผู้จัดการ จะได้ทำหนังสือมอบให้อีกฉบับหนึ่ง สำหรับที่จะได้ไปทวงเอาในเวลาต้องการได้

การซึ่งใช้เงินพระคลังข้างที่ ไม่ใช่เงินแผ่นดินอย่างเคยจ่ายให้เจ้านายและบุตรข้าราชการไปเล่าเรียนแต่ก่อนนั้น เพราะเห็นว่าพ่อแม่มีลูกมากด้วยกัน การซึ่งให้มีโอกาสและให้ทุนทรัพย์ ซึ่งจะได้เล่าเรียนวิชานี้ เป็นทรัพย์มรดกอันประเสริฐดีกว่าทรัพย์เงินทองอื่น ๆ ค่าย เป็นของติดตัวอยู่ได้ไม่มีอันตรายที่จะเสื่อมสูญ ลูกคนใดที่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี หรือไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดก็ดี ก็จะต้องส่งไปเรียนวิชาทุกคนตลอดโอกาสที่จะเป็นไปได้ เหมือนหนึ่งได้แบ่งทรัพย์มรดกให้แก่ลูกเสมอ ๆ กันทุกคน ก็ถ้าจะใช้เงินแผ่นดินสำหรับให้ไปเล่าเรียนแก่ผู้ซึ่งไม่มีสติปัญญาเฉลียวฉลาดกลับมาไม่ได้ทำราชการคุ้มกับเงินแผ่นดินที่ลงไป ก็จะเป็นที่ติเตียนของคนบางจำพวก

ว่ามีลูกมากเกินไป จนต้องใช้จ่ายเงินแผ่นดินเป็นค่าเล่าเรียนมากมายเหลือเกิน แล้วข้า
ไม่เลือกเฟ้นเอาแต่ที่เฉลียวฉลาดจะได้ราชการ คนโง่คนเงาก็เอาไปเล่าเรียนให้
เปลืองเงิน เพราะค่าที่เป็นลูกของพ่อไม่อยากจะให้มีมรดก ที่พுகติเคียนเกี่ยวของ
กับความปรารถนาซึ่งจะสงเคราะห์แก่ลูกให้ทั่วถึงโดยเที่ยงธรรมนี้ จึงมิได้ใช้จ่าย
แผ่นดิน

อีกประการหนึ่งเล่า ถึงว่าเงินพระคลังข้างที่นั้นเองก็เป็นเงินส่วนหนึ่งใน
เงินแผ่นดินเหมือนกัน เว้นแต่เป็นส่วนที่ยกให้แก่พ่อไขสอยการในครัว มีทำการกุศล
และสงเคราะห์บุตรภรรยา เป็นต้น เห็นว่าการสงเคราะห์ด้วยเล่าเรียนครั้งนี้เป็น
ดีกว่าอย่างอื่น ๆ จึงได้เอาเงินรายนี้ใช้เป็นการมีคุณต่อแผ่นดิน ที่ไม่ต้องแบ่งเงิน
แผ่นดินมาใช้เป็นค่าเล่าเรียนขึ้นอีกส่วนหนึ่ง และพ้นจากคำคัดค้านต่าง ๆ เพราะเหตุ
ที่พ่อได้เอาเงินส่วนที่พ่อจะได้ใช้เองนั้นออกให้เล่าเรียนด้วยเงินรายนี้ไม่มีผู้หนึ่งผู้ใดที่
จะแทรกแซงว่าควรใช้อย่างนั้น ไม่ควรใช้อย่างนั้นได้เลย

๓. จงรู้สึกตัวเถิดว่า เกิดมาเป็นเจ้านายมียศบรรดาศักดิ์มากจริงอยู่
แต่ไม่เป็นการจำเป็นเลยที่ผู้ใดเป็นเจ้าของแผ่นดินขึ้น จะต้องใช้ราชการอันเป็นช่องที่จะ
หาเกียรติยศชื่อเสียง และทรัพย์สินสมบัติว่าตามการซึ่งเป็นมาแต่ก่อน เจ้านายซึ่ง
จะหาของทำราชการไต่ยากกว่าลูกขุนนาง เพราะเหตุที่เป็นผู้มีวาสนาบรรดาศักดิ์มาก
จะรับราชการในตำแหน่งต่ำ ๆ ซึ่งเป็นกระโถกชั้นแรก คือเป็นนายรองหุ้มแพรมหาดเล็ก
เป็นต้น ก็ไม่ได้เสียแล้ว จะไปแก่งตั้งให้ทำการใหญ่โตสมแก่ยศศักดิ์ เมื่อไม่มีวิชาความรู้
และสติปัญญาพอที่จะทำการในตำแหน่งนั้นไปได้ ก็เป็นไปไม่ได้ เพราะฉะนั้นเจ้านาย
จะเป็นผู้ใดทำราชการมีชื่อเสียงดี ก็อาศัยได้แต่สติปัญญาความรู้และความเพียรของตัว
เพราะฉะนั้น จงอุทิศสละเล่าเรียนโดยความเพียรอย่างยิ่ง เพื่อจะได้มีโอกาสที่จะ
ทำการให้เป็นคุณแก่บ้านเมืองของตัว และโลกที่ตัวได้มาเกิด ถ้าจะถือว่าเกิดมาเป็น
เจ้านายแล้วนิ่ง ๆ อยู่จนตลอดชีวิตก็เป็นสบาย ดังนั้น จะไม่ผิดอันใดกับสัตว์ดิรัจฉาน
อย่างเลวนัก สัตว์ดิรัจฉานมันเกิดมากิน ๆ นอน ๆ แล้วก็ตาย แต่สัตว์บางอย่าง
ยังมีหนึ่งมีเขามีกะตักเป็นประโยชน์ไต่บ้าง แต่ตาคนประพุดตัวอย่างเช่นสัตว์ดิรัจฉาน
จะมีประโยชน์อันไต่ยิ่งกว่าสัตว์ดิรัจฉานบางพวกไปอีก เพราะฉะนั้น จงอุทิศสละที่จะ

เรียนวิชาเข้ามา เป็นกำลังที่จะทำตัวให้ดีกว่าสัตว์ครึ่งคนให้จงได้ จึงนับว่าเป็นการ
ไต่สวนของคุณพ่อ ซึ่งใครคิดทำนุบำรุงเพื่อจะให้เกิดขึ้นแต่เกิดมา

๔. อย่าได้ถือตัวว่าเป็นลูกเจ้าแผ่นดิน พอมีอำนาจยิ่งใหญ่อยู่ในบ้านเมือง
ถึงจะเกะกะไม่กลัวเกรงคุมเหงผู้ใด เขาก็คงจะมีความเกรงใจพอ ไม่อาจต่อสู้
หรือไม่อาจฟ้องร้องว่ากล่าว การซึ่งเชื่อใจดังนั้นเป็นการผิดแท้ที่เกี่ยวเพราะความ
ปรารถนาของพ่อไม่อยากจะให้ลูกมีอำนาจที่จะเกะกะอย่างนั้นเลย เพราะรู้เป็นแน่ว่า
เมื่อรักลูกเกินไปปล่อยไปปล่อยให้ไม่กลัวใครและประพฤติการชั่วดั่งนั้น คงจะเป็นโทษแก่ตัว
ลูกนั่นเอง ทั้งในปัจจุบันและอนาคต เพราะฉะนั้นจึงรู้เถิดว่าถ้าเมื่อใดทำความผิด
เมื่อใดจะไต่รับโทษโดยทันที การที่มีพ่อเป็นเจ้าแผ่นดินนั้นจะไม่เป็นการช่วยเหลือ
อุกหนุนแก้ไขอันใดได้เลย อีกประการหนึ่ง ชีวิตสังขารของมนุษย์ไม่ยั่งยืนยืดยาว
เหมือนเหล็กเหมือนศิลา ถึงโดยว่าจะมีพ่อยู่ในขณะหนึ่งก็คงจะมีเวลาที่ไม่ได้
ขณะหนึ่งเป็นแน่แท้ ถ้าประพฤติกว้างเสียแต่ในเวลาที่มีพ่อยู่แล้วโดยจะปิดบังซ่อน
เร้นอยู่ไต่ควยอย่างหนึ่งอย่างใด เวลาไม่มีพ่อ ความชั่วนั้นคงจะปรากฏเป็นโทษติดตัว
เหมือนเงาตามหลังอยู่ไม่ขาด เพราะฉะนั้น จึงเป็นคนอ่อนน้อม วาง่ายสอนง่าย
อย่าให้เป็นทริฐมานะไปในทางที่ผิด จึงประพฤติกว้างหาทางที่ชอบที่ถูกอยู่เสมอ เป็นนิจ
เถิด จะละเว้นทางที่ชั่วซึ่งรู้ไต่เองแก่ตัวหรือมีผู้ชักเตือนแนะนำให้รู้แล้ว อย่าให้
ล่วงให้ไปไต่เลยเป็นอันขาด

๕. เงินทองที่จะใช้สอยในคากินอยู่หนึ่งหมื่น หรือใช้สอยเบ็ดเตล็ดทั้งปวง
จงเขม้คเขม้ไซแต่เพียงพอที่อนุญาตให้ใช้ อย่าทำใจไต่มือไต่สรวุ่ยสรวาย ไต่ถือตัวว่า
เป็นเจ้านายมั่งมีมาก หรือถือตัวว่าเป็นเจ้าแผ่นดินมีเงินทองถมไป ขอบอกให้รู้เสียแต่
คนมีว่า ถ้าผู้ใดไปเป็นหนี้มาจะไม่ยอมไซหนี้ให้เลย หรือถ้าเป็นการจำเป็นจะตองไซ
จะไม่ไซเปล่าโดยไม่มีโทษแก่ตัวเลย ฟังรู้เถิดว่าตองไซหนี้เมื่อใด ก็จะต้องรับโทษ
เมื่อนั้นพร้อมกัน อย่าเชื่อถ้อยคำผู้ใดหรืออย่าหมายใจว่า โดยจะไซสรวุ่ยสรวายไปเหมือน
อย่างเช่นคนเขาไปแต่ก่อน ๆ แต่พอเขาเป็นขุนนางเขายังไซกันไต่ไม่ว่าไรกัน ถ้าคิด
ดั่งนั้นคาคดั่งนั้นเป็นผิดแท้ที่เกี่ยวพ่อรักลูกจริง แต่ไม่รักลูกอย่างชนิดนั้นเลย เพราะรู้
เป็นแน่ว่าถ้าจะรักอย่างนั้นตามใจอย่างนั้น จะไม่เป็นการมีคุณอันใดแก่ตัวลูกผู้ไต่รับ

ความรักนั้นเลย เพราะจะเป็นผู้ไม่ได้วิชาที่ปรารถนาจะให้ได้ จะไปได้แต่วิชาที่จะ
 ทำให้เสียชื่อเสียง และได้รับความรอนใจอยู่เป็นนิจ จงนึกไว้ให้เสมอว่า เงินทอง
 ที่แลเห็นมาก ๆ ไม่ได้เป็นของหามาได้โดยง่ายเหมือนเวลาที่จ่ายไปง่ายนั้นเลย เงินที่
 ส่วนตัวได้รับ เบี้ยหวัดหรือเงินกลางปีอยู่เสมอนั้นก็ควยอาศัยเป็นลูกพ่อ ส่วนเงินที่พอ
 ได้หรือลูกได้เพราะพ่อนั้น ก็เพราะอาศัยที่พ่อเป็นผู้ทำนุบำรุงรักษายานเมืองและ
 ราษฎรผู้เจ้าของทรัพย์สินนั้นก็เฉลี่ยเรียไรกันมาให้ เพื่อจะให้เป็นที่กำลังที่จะหาความสุข
 คุ้มกับค่าที่เห็นคเห็น้อย ที่ต้องรับการในตำแหน่งอันสูง คือ เป็นผู้รักษาความสุขของ
 เขาทั้งปวง เงินนั้นไม่ควรจะนำมาจำหน่ายในการที่ไม่เป็นประโยชน์ไม่เป็นเรื่อง
 และเป็นการไม่มีคุณกลับให้โทษแก่ตัวเองต้องโทษแต่ในการจำเป็นที่จะต้องใช้ ซึ่งจะ
 เป็นการมีคุณประโยชน์แก่คนและผู้อื่นในทางชอบธรรม ซึ่งจะเอาไปกอบโกยใช้หนี้ให้
 แก่ลูกผู้ทำความชั่วจนเสียทรัพย์สินไปนั้น สมควรอยู่หรือ เพราะฉะนั้น จึงต้องว่าไม่ยอมที่
 จะใช้หนี้ให้โดยว่าจะต้องใช้ให้ก็จะต้องมีโทษเป็นประกัน มันใจว่าจะไม่ต้องใช้อีก เพราะ
 จะเข็ดหลาบในโทษที่นั่นจึงยอมใช้ให้ได้ ใช้ให้เพราะจะไม่ให้ทรัพย์สินผู้อื่นสูญเสีย
 เท่านั้น ใช้จะให้โดยความรักอย่างบิดาให้บุตร เมื่อมีความยินดีต่อความประพฤติของ
 บุตรนั้นเลย เพราะฉะนั้น จงจำไว้ ตั้งใจอยู่ให้เสมอว่า ตัวเป็นคนจน มีเงินใช้เฉพาะ
 แต่ที่รักษาความสุขของตัวพอสมควรเท่านั้นไม่มั่งมีเหมือนใคร ๆ อื่น และไม่เหมือนกับ
 ผู้คู้ฝรั่งเลย ผู้คู้ฝรั่งเขามั่งมีสืบตระกูลกันมาควยโคกอกเบี้ยค่าเช่าต่าง ๆ ตัวเองเป็น
 ผู้ไต่เงินมาจากราษฎรเลี้ยง พอสมควรที่จะเลี้ยงชีวิตและรักษาเกียรติยศเท่านั้น อย่า
 ไปอวดมั่งอวดมีท่าเทียบเทียมเขาให้ฟุ้งซ่านไปเป็นอันขาด

อีกอย่างหนึ่ง จะนึกเอาเองว่าถึงโดยเป็นหนี้สินลงอย่างไร พ่อจะไม่ใช้หรือ
 จะให้ใช้ก็กลัวต้องทำโทษ คิดว่าเงินทองของตัวที่ได้ปีหนึ่ง ๆ มีอยู่ทั้งเบี้ยหวัดและ
 เงินกลางปี เวลาออกไปเรียนไม่ได้ใช้เงินรายนี้เก็บรวมอยู่เปล่า ๆ จะเอาเงินรายนี้
 ใช้หนี้เสีย ต่อไปก็คงไต่ทุกปี ซึ่งจะคิดอย่างนี้แล้วและจับจ่ายเงินทอง จะต้องเป็นหนี้
 กลับเข้ามานั้น ก็เป็นการไม่ถูกเหมือนกัน เพราะว่าผลประโยชน์อันใดที่จะไต่อยู่ใน
 เวลาที่มีพอกับเวลาไม่มีพอนั้น จะถือเอาเป็นแน่ว่าจะคงที่อยู่นั้นไม่ได้ และยังเป็นผู้ใหญ่
 ขึ้นก็จะมีบ้านเรือนบุตรภรรยามากขึ้น คงต้องใช้มากขึ้น เงินที่จะไต่หนี้บางทีก็ไม่พอ

จะเชื่อว่าวิชาที่ตัวไปเรียนจะเป็นเหตุให้ไต่ทำราชการ ไต่ผลประโยชน์ทันทีนั้นก็เชื่อไม่ได้ เพราะเหตุที่ตัวเป็นเจ้านาย ถ้าบางทีจะเป็นเวลาก็คงขัดข้อง เพราะเป็นเจ้านายนั้นก็ทำอะไรไม่ได้เลย ถ้าจะหันไปข้างทำมาหากิน ซึ่งเป็นการยากที่จะทำเพราะเป็นเจ้าเหมือนกัน คือ ไปรับจ้างเขาเป็นเสมียนไม่ได้ เป็นต้น เมื่อทุนรอนที่มีเอาไปใช้หนี้เสียหมดแล้ว จะเอาอันใดเป็นทุนรอนทำมาหากินเล่า เพราะฉะนั้นจึงว่าถ้าจะคิดใช้อย่างเช่นนี้ ซึ่งตัวจะคิดเห็นว่าเป็นอันไม่ต้องกวนพ้อแล้วนั้น ก็ยังเป็นการเสียประโยชน์ภายนอกมาก ไม่ควรจะทำให้มันเป็นขึ้น

๖. วิชาที่จะออกไปเรียนนั้น ก็คงต้องเรียนภาษาอังกฤษและหนังสือในสามภาษา คือ อังกฤษ ฝรั่งเศส เยอรมัน ให้ได้แม่นยำชัดเจนคล่องแคล่ว จนถึงแต่งหนังสือได้สองภาษาเป็นอย่างน้อย เป็นวิชาหนังสืออย่างหนึ่ง กับวิชาเลข ให้เรียนรู้คิดใช้ได้ในทางต่าง ๆ อีกอย่างหนึ่งนี้ เป็นต้น วิชาสองอย่างที่จำเป็นจะต้องเรียนให้รู้ให้ใจจริง ๆ เป็นขั้นต้น แต่วิชาอื่น ๆ ที่จะเรียนต่อไป ให้เป็นวิชาชำนาญพิเศษ ในกิจการช่างวิชานั้น จะตัดสินใจเป็นแน่นอนว่าให้เรียนสิ่งใดในเวลานี้ก็ยังไม่ควร จะต้องไว้เป็นคำสั่งต่อไปภายหลังเมื่อรู้วิชาขั้นต้นพอสมควรแล้ว แต่บัดนี้จะขอตั้งเตือนอย่างหนึ่งก่อนว่า ซึ่งให้ออกไปเรียนภาษาวิชาการในประเทศยุโรปนั้น ใ้ช้ว่าจะต้องการเอามาใช้แต่เฉพาะภาษาฝรั่ง หรืออย่างฝรั่งนั้นอย่างเดียว ภาษาไทย และหนังสือไทยซึ่งเป็นภาษาของตัวหนังสือของตัว คงจะต้องใช้อยู่เป็นนิจ จึงเข้าใจว่าภาษาต่างประเทศนั้นเป็นแต่พื้นของความรู้ เพราะวิชาความรู้ในหนังสือไทยที่มีผู้แต่งไว้ นั้นเป็นแต่ของเก่า ๆ มีน้อย เพราะมีใครสมาคมกับชาติอื่นชานานเหมือนวิชาการในประเทศยุโรปที่ได้สอบสวนซึ่งกันและกัน จนเจริญรุ่งเรืองมากแล้วนั้นฝ่ายหนังสือไทยจึงไม่พอที่จะเล่าเรียนจึงต้องไปเรียนภาษาอื่น เพื่อจะได้เรียนวิชาให้กว้างขวางออกแล้วจะเอากลับลงมาให้เป็นภาษาไทยทั้งสิ้น เพราะฉะนั้น จะทิ้งภาษาของตัวให้ล้มถอยค้ำที่จะพุดให้สมควรเสีย หรือจะล้มวิธีเขียนหนังสือที่ตัวได้ฝึกหัดแล้วเสียนั้นไม่ได้เลย ถ้ารู้แต่ภาษาต่างประเทศไม่รู้เขียนอ่านแปลลงเป็นภาษาไทยได้ก็ไม่เป็นประโยชน์อันใด ถ้าอย่างนั้นหาจ้างแต่ฝรั่งมาใช้เท่าไร ๆ ก็ได้ ที่ต้องการนั้นคงให้กลับไปแปลภาษาต่างประเทศลงเป็นภาษาไทยได้ แปลภาษาไทยออกเป็นภาษาต่างประเทศได้ จึงจะนับว่าเป็นประโยชน์

อย่าตื่นตัวเองว่าได้ไปว่าเรียนภาษาฝรั่งแล้วลืมภาษาไทย กลับเห็นเป็นการเก๋การโก้
 อย่างเช่นนักเรียนบางคนมักจะเห็นผิดไปดังนั้น แต่ที่จริงเป็นการเสียที่ควรจะติเตือน
 แห้ทีเดียว เพราะเหตุฉะนั้นในเวลาที่จะออกไปเรียนวิชาอยู่ ขอบังคับว่าให้เขียนหนังสือ
 ถึงพ่อทุกคน อย่างน้อยเดือนละฉบับ เมื่อเวลาว่างเขียนหนังสืออังกฤษไม่ได้ก็เขียนมา
 เป็นหนังสือไทย ถ้าเขียนหนังสืออังกฤษหรือภาษาหนึ่งภาษาใดได้ ให้เขียนภาษาอื่น
 นั้นมาฉบับหนึ่ง ให้เขียนคำแปลเป็นหนังสือไทยอีกฉบับหนึ่ง คิดกันมาอย่าให้ขาด เพราะ
 เหตุที่ลูกยังเป็นเด็กไม่ได้เรียนภาษาไทยแน่นอนมั่นคง ก็ให้อาศัยไต่ถามครูไทยที่ออกไป
 อยู่ควย หรือคนดูตามหนังสือภาษาไทยซึ่งได้จัดออกไปให้ควย คงจะพอลอดอยคำที่จะ
 ไขแปลออกเป็นภาษาไทยได้ แต่หนังสือไทยที่จะเป็นกำลังช่วยอย่างนี้ยังมีน้อยจริง
 เมื่อเขียนเข้ามาคำใดผิดจะติเตือนออกไปแล้วจงจำไว้ให้ถูกต่อไปภายหน้าอย่าให้มี
 ความกลัวความกระดากว่าจะผิดให้ทำตามที่เต็มความอุสาหะความแน่ใจว่าเป็นถูกแล้ว
 เมื่อผิดก็แก้ไปไม่เสียหายอันใด

๗. จงรู้ว่า การเล่าเรียนของลูกทั้งปวงนั้น อาของเจ้ากรมหมื่นเทววงศ์-
 วโรประการ ใ้รับปฎิญาณต่อพ่อว่าจะตั้งใจอุสาหะเป็นธุระในการเล่าเรียนของลูก
 ทั้งปวง ทั้งในปัจจุบันและภายหน้า พ่อใ้มีความวางใจมอบธุระสิทธิ์ขาดแก่กรมหมื่น
 เทววงศ์วโรประการ เป็นธุระทุกสิ่งทุกอย่างอยู่ในกรุงเทพฯ เมื่อมีธุระชี้ช้ของประการใด
 ใ้มีหนังสือมาถึงกรมหมื่นเทววงศ์ฯ ก็จ้รู้ใ้สอดตลอดถึงพ่อ และกรมหมื่นเทววงศ์ฯ นั้น
 คงจะเอาธุระทำนุบำรุงทุกสิ่งทุกอย่างใ้สำเร็จตลอดไปใ้ได้ ส่วนที่ในประเทศยุโรป
 นั้นถ้าไปอยู่ในประเทศใดที่มีราชทูตของเราอยู่ ราชทูตคงจะเอาเป็นธุระดูแลทุกสิ่ง
 ทุกอย่าง เมื่อมีการชี้ช้ของล่าบักประการใด จงชี้แจงแจ้งความใ้ท่านราชทูตทราบ
 คงจะจัดการใ้สอดตลอดไป เมื่อไปอยู่ในโรงเรียนแห่งใดจงประพฤติกการใ้เรียบร้อย
 ตามแบบอย่างซึ่งเขาคั้งลงไว้ อย่าเกะกะวุ่นวาย เชื่อตัวเชื่อฤทธิไปต่าง ๆ จงอุสาห์
 พากเพียรเรียนวิชาใ้รู้มาใ้ช่วยกำลังพ่อ เป็นที่ชื่นชมยินดีสมกับที่มีความรักนั้นเถิด

ภาคผนวก ข.

วัน ๓ ๑๒ ๘ คำ ๑๒๔๗
๗

สำเนา

ร ที่ ๓๕๗
๘๗

พระที่นั่งจักรกรีมหาปราสาท

วัน ๓ ๑๒ ๘ คำ ปีกาฬศก ๑๘ ศักราช ๑๒๔๗
๗

ถึงกรมหมื่นนเรศวรฤทธิ์ ถวายฉันทาคำสั่งลูกซึ่งจะไปเรียนวิชาในเมือง
อังกฤษ ไต่ส่งมาให้เชอก่อน เธอคงจะทราบความแล้ว ในความที่ว่าทั้งหมดนี้เป็น
รวมความทุกอย่าง ยังมีข้อที่อยากจะขอให้เข้าใจซักอีกบ้าง แต่เห็นเป็นไม่งาม
ดูเป็นความเลียดเกินไปจะทำตามไม่ไต่หมกทุกอย่าง ก็จะเป็นเหตุให้ประมาท
ไม่ทำตามข้ออื่นหมก ฉันทเห็นว่าถ้าชี้ความประสงค์นั้นให้เธอทราบเสียบ้างจะดี เพราะ
ว่าเป็นการระวังในส่วนตัวเธอได้ ความปรารถนาของฉันทอีกนั้นดังนี้

๑. ฉันทไม่มีความปรารถนาดูความเตมใจที่จะให้ลูกฉันทถือศาสนาใด นอกจาก
พุทธศาสนา ซึ่งเป็นศาสนาสำหรับบ้านเมือง เพราะฉันทนั้นฉันทมีความปรารถนาเป็นอันมาก
ที่จะไม่ให้ครูสอนเด็กเหล่านี้ในเรื่องศาสนามุสเดียน เพื่อจะแนะนำใจให้เชื่อถือ
แลทำตามเห็นตาม ในข้อที่ผิดกับพระพุทธรศาสนาตรงกันข้าม แต่เมื่อจะเรียนวิชาอื่น
แต่หนังสือนั้นเกี่ยวข้องการศาสนาบ้างดังนี้ ฉันทไม่คิดจะห้ามตลอดไม่ให้อ่านหนังสือ
ที่เคียว

๒. การเสียซึ่งเคยมีมาแก่คนที่ไปเรียนแต่ก่อน ๆ นั้น คือ กลับมาเป็นคน
ขี้เมาโดยมาก จนมักจะไม่ไต่การอันใด ดูมีกิริยาชั่วที่สุด เป็นที่บิตามารคาควรวิตกว่า
บุตรจะไปหักคิคความประพฤติชั่วนี้มา เธอยอมทราบอยู่ว่าฉันทไม่ชอบคิมสุราแม่แต่น้ำองุ่น
อย่างอ่อน เพราะฉันทนั้นจึงวิตกอยู่ว่าลูกจะเป็นเช่นนั้นบ้าง แต่ฉันทก็รู้ที่อยู่ว่าในเมืองหนาว
เป็นการจำเป็นที่จะต้องคิมบ้าง ไม่คิดจะห้ามขาดที่เคียว แต่ขอให้ออกกันอย่าให้คิค
เป็นคนขี้เมากลับมาได้ ถึงยุบเปียนที่เป็นคนเมาเท่ากับคนเราที่เคยเป็นมา ก็จะไม่

เป็นคนดีเหมือนกันเป็นแน่ ขอให้หวังการเรื่องนี้อย่างหนึ่ง

๓. เรื่องนโยบายที่ในเมืองอังกฤษนั้น คนที่ไปอยู่ในที่ไกลไต่ยิ่นไต่ยั้งมาก มักจะน้อมใจไปเป็นความคิดพวกใดพวกหนึ่ง ถึงว่าจะไม่ทำอะไรได้ในประเทศอังกฤษ แต่มักจะเอามาใช้ในบ้านเมืองของตัว ซึ่งประเพณีบ้านเมืองทางราชการแปลกกัน กับเมืองอังกฤษมาก ก็ยิ่งเป็นการร้ายหนักไป ทำให้ความคิดฟุ้งซ่านไปได้ต่าง ๆ ถ้าไม่มีความเห็นเป็นอย่างที่เรียก เรดิคัล ตามที่ไต่ยิ่นไต่ยั้งมาแล้ว จะมาเป็นคนที่กึกขวางในเมืองไทยมาก ยิ่งเป็นเจ้าคั้งนี้จะเป็นการคัดค้านของตัวเจกนั้นที่เคียวฉันไม่อยากให้ลูกปล่อยใจตามไป จนตั้งใจลงความเห็นว่าตัวมีความเห็นเหมือนพวกนั้นใน ๕ ปีนี้คงจะไม่คงถ้วอันใด เว้นแต่ไปภายหน้าถ้าผู้เลี้ยงรักษาเด็กนั้น คอยตักเตือนอยู่ก็คงจะไม่เป็นไปไค

ความไม่ชอบใจทั้งหลายนี้ เป็นการที่จะว่าลงในคำสอนโน้นก็จะเผื่อมากไป เพราะมีเหตุอื่นที่จะว่าไคอย่างนี้อีก ฉนั้นจึงไม่ไคว่าลงไว้โน้นั้น เป็นแต่บอกกับเธอให้ทราบไว้ ขอให้เธอหวังให้เป็นไปตามความประสงค์ของฉนั้น อย่าให้เป็นที่เสียใจเมื่อภายหลัง.

(พระราชหัตถเลขา) สยามินทร์

ประวัติการศึกษา

นางพาทินี สมคำนึ่ง

อักษรศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๑๒
ครุศาสตรบัณฑิต จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ปีการศึกษา ๒๕๑๗
เข้าศึกษาในแผนกวิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย
เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๕ และได้รับประกาศนียบัตรชั้นสูงวิชา เฉพาะ
(ประวัติศาสตร์) เมื่อปีการศึกษา ๒๕๑๖
ปัจจุบันรับราชการ ณ วิทยาลัยครูนครปฐม จังหวัดนครปฐม